

Dievo krosnis: vienas mitopoetinio pasaulėvaizdžio blyksnis

Abstract: *The article is concerned with the traditional mythological outlook, or worldview, and is aimed at showing one of its instances. It consists of two sections. In the first section, some Lithuanian ethyological (cosmogonic) legends are presented in which the God, while creating the world and its parts, was heating a stove. In the second section, some Lithuanian, Lettish and Eastern Slavic folklore texts (mainly riddles) were presented which equated the stove with the whole world and, vice versa, the whole world with the stove. Consequently, the question arises, is not the stove heated by the God at the world creation the very "world stove" He was, perhaps, continually creating?*

Religinė simbolika – tiek ryškiausi, ilgam žmonių širdis ir protus užvaldę religiniai simboliai, tiek sporadiškai įvairių religijų terpėje išskylančios simboliniai vaizdiniai – remiasi ne vadinamąja mokslinė pasaulėžiūra, per mokyklą paplitusia ir įsigalėjusia iš esmės vos prieš šimtą metų, o tradiciniu mitiniu pasaulėvaizdžiu. Dar tiksliau – būtent mitopoetiniu pasaulėvaizdžiu ar net pačia mitopoetine pasaulėžiūra bei pasaulėjauta kaip pirmaprade nuostata, tą pasaulėvaizdį gimdančia. Dėmuo „poetinis“ čia reiškia tai, kad ši pirmaprade nuostata nėra priklausoma nuo kažkokios kokios nors sunormintos, sustingusios (mirusios) „mitologijos“, bet nuolat, be paliovos žaižaruoja palyginimais bei metaforomis, blykstelinčiomis samonės saulėje ir vėl užgestančiomis, tarsi sukiotume prieš akis daugiabriaunį brangakmenį. Viena vertus, ši nuostata tebėra gyva ar bent jau gali atgyti kiekviename iš mūsų būtent kaip poetinė vaizduotė; kita vertus, išstas jos apraiška, pėdsakų lobynas yra tautosaka (žinoma, autorinė literatūra, poezija – irgi, tik pastaruoju atveju išlygų ar patikslinimo reikalautų tradicijos sąvoka). Galima net būtų tarti, jog religija nuo poezijos skiriasi ne turiniu, bet *santykiu* su tuo turiniu: simbolinis poetinis vaizdinys virsta religiniu simboliu, kai užvaldo žmonių širdis ir ima veikti elgesį. Savo ruožtu tautosakoje bei

įvairiuose kituose šaltiniuose išlikęs tradicinis mitopoetinis vaizdynas arba, kaip tų vaizdinių daugiau mažiau rišli sistema, – mitopoetinis pasaulėvaizdis yra tikros religinių simbolių iščios.

Šiuo straipsniu ir siūlau vieną tokį, pasitelkiant palyginimą su daugiabriauniu brangakmeniu, mitopoetinio pasaulėvaizdžio „blyksnį“.

Man pačiam jis „blykstelėjo“ bebaigiant rašyti knygą apie krosnį mitologijoje (Razauskas 2011), iš esmės ją jau baigus, užtat knygoje liko pakankamai neišryškintas, veikiau tik numanomas iš atšvaitų. Tad nors straipsnyje pateikiama medžiaga didžiąja dalimi galima rasti ir knygoje, vis dėlto čia ji pertvarkyta ir išdėstyta kitaip (straipsnis nesutampa su jokia atskirai paimta knygos dalimi), siekiant išreikšti būtent tą sušvitusią mintį. Ji man pasirodė verta to, kad būtų ištarta atskirai, aiškiai. Juoba kad ir medžiagą pavyko viena kita smulkmena papildyti.

***

Pirmiausia atkreipkime dėmesį į tai, kad lietuvių veiksmažodis *kurti*, žinia, turi dvi pagrindines reikšmių šakas, kurias apibendrintai galima apibrėžti kaip 'degti ugnį' ir 'daryti, kad kas nors atsirastų, būtų', t. y. ugnies degimo ir kūrybinę reikšmių šakas. Nors štai latvių kalboje *kurt* teturi pirmąją reikšmę, pvz., *kurt krāsni* 'kurti krosnį' (Balkevičius, Kabelka 1977, 335), o prūsų kalbos *kurtvei: (paliudytas III a. būt. l. lytimi *kūra* '(su)kūrė, padarė') tereiškė '(su)kurti, padaryti' (Mažiulis II, 306). Panašiai išsiskiria ir tolimesnių giminių atitikmenų reikšmės. Reikia pasakyti, jog šių reikšmių tarpusavio santykis, dargi atsižvelgiant į galimybę kildinti jas turinčius žodžius iš formaliai skirtingų prokalbės šaknų, iš tikrųjų yra keblukas ir sulaukęs įvairių aiškinimų. Bene itikimiausias iš jų abi reikšmes vis dėlto laiko esant tiesiogiai susijusias, vieną stačiai išriedėjusią iš kitos: pirmine buvusi kūrybinė 'darymo' reikšmė, o 'ugnies kūrimo' reikšmė atsiradusi iš jos, nes ugnies kūrimas senovėje buvęs suvokiamas kaip jos „darymas“. Būtent taip manė Kazimieras Būga, Ernstas Fraenkelis, Vladimiras Toporovas, Simas Karaliūnas ir kiti žymūs kalbininkai¹. Lietuvoje „ugnies darymą“, beje, mini, pavyzdžiui, Donelaitis („Žiemos rūpesčiai“ 211–212): *Žinot, kad ugnis, kurią mes skildami darom, / Daug naudos ir daug iškadų gal padaryti* (Donelaitis 1994, 115).

Šiaip ar taip, mums čia gana to, kad lietuvių kalboje abi reikšmės, netgi nepriklausomai nuo jų tarpusavio santykio, pasirodo viename žo-

dyje, tuomi kartu neaskiriamai sujungdamos ugnies bei krosnies kūrimą su kūrimu, sukūrimu apskritai.

Idomu, beje, jog ir „Rigvedoje“ kitasyk būtent ugnies dievas Agnis sakomas esąs s u k ū r e s pasaulį ir jo gyventojus, pavyzdžiui, III.16.4: *cakrir yó viśvā bhuvanābhi* „sukūręs visas būtybes“, ir čia pavartotas veiksmažodis *k-* 'kurti, daryti, veikti', negana to, etimologiškai kaip tik atitinka lietuvių *kur-ti* (Aufrecht I, 232; žr. Ригведа I-IV, 306; Mayrhofer I, 258, 366).

***

Viena vertus, atkreipsime dėmesį į tai, kad lietuvių etiologinėse sakmėse Dievas, kurdamas pasaulį ir toliau atskiras jo dalis, kartais kūrena krosnį arba ugnį (gal irgi krosnyje?).

Antai sakmėje apie akmenų kilmę: *Senų senovėje, kada dar akmenys augo, Dievas kūrenęs ugnį* (Balys III, 279: Nr. 21; LTs IV, 424: Nr. 333).

Sakmėje apie uodų ir blusų kilmę: *Velnius sakęs ponui Dievui: „Leisk man, aš padarysiu vabalus, kad tu, pone Dieve, niekaip neatsiginsi“.* Ponas Dievas jam leidęs. *Velnius pridirbęs daugybę uodų ir užleidęs ant pono Dievo. Ponas Dievas susikūręs ugnelę. Prie ugnelės per dūmus nė vienas velnio padarytas vabalas nelindęs; tada Dievas sukūręs blusas, nuo kurių Velnius niekaip negalėjo atsiginti* (LTs IV, 451: Nr. 394).

Juolab reikšmingoje sakmėje apie žmogaus sukūrimą: *Labai senais laikais, kai dar žmonių ant žemės nebuvo, gyveno vienas Ponas Dievas, visų karalių Karalius... Kartą Dievas plovė puišią veidą, nes pečių bekūrėn d a m a s buvo susitėpęs. Jam besiprausiant, vienas lašas vandens nukrito žemėn. Tas vandens lašas, nukritęs žemėn, pavirto žmogum. Taip ir buvo suvertas pirmasai žmogus* (Balys III, 281: Nr. 33; LTs IV, 425: Nr. 334; VIKAŽ, 24) – kitaip sakant, krosnį kūrenant s u k ū r t a s.

Kūrena Dievas krosnį ir kitoje populiarioje etiologinėje sakmėje, aiškinančioje, kodėl gandro juoda nugara (LKP 3131), ir – svarbiausia – būtent pasaulio sukūrimo aplinkybėmis: *Senų senovėje, tik ką pasaulį įkūręs, pradėjo žmonės skųsties Dievui, kad gyvatės ir kiti visoki šiukštinai esą nereikalingi, nes daugį įkerta, ir per tatau dažnam reikią net mirti. Dievas paklausė žmonių prašymo: surinko visas gyvates, žalčius, varles ir kitas bjaurybes maišan ir, pats labai laiko neturėdamas, nes ubą kūrenęs, pasišaukė pas save gandrą ir padavė jam šitą maišą su gyvatėmis. Dabar prisakė numešti*

ir įmesti su visu maišu į marias, o kai gandras, neapdairiai paleidęs visas bjaurybes iš maišo, parėjo pas Dievą prisipažinti, ką padaręs, *Dievas da t e b e k ū r e n o u b a q ir užgirdęs, kad gandras jo paliépimo neatitiesė, užpyko ir pagriebęs nuodėgulį rėžė gandrui per nugarą* (Balys III, 322: Nr. 233; LTs IV, 438: Nr. 364; plg. Dundulienė 1996, 167–169). Kitame sakmės variante: *Paklausė Dievas žmonių prašyma, surinka visas gyvates, varles ir kitas bjaurybes maišan ir pats, labai laika neturėdamas, nes pečių kūrena, pašauke un savi storkų ir padave šitų maišų su gyvatem, o kai tasai sugrįžo, Dievas t e b e k ū r e n a da pečių ir t. t.* (BsLPI II, 255: Nr. 115; Elisonas 1935, 33). Arba tuomet *Dievas kūreno krosnį* (Balys III, 324: Nr. 244). Arba štai dar žemaitiškame sakmės variante: ...*Viešpats tou vakara večerį beverdons, ons a tèn šaltibarščius vèrè, a kon ons dërba tèn, Pondievs. So ilgās medēs k ū r è n a lauke, kuol ons tèn vèrè. Ēštraukè vèiną apdegusį medį, paišēnā, ka šaus tam gondruī par petius!* (Stundžienė 2007, 242)².

Tiesa, niekur nepasakyta, esą Dievas pasaulį ar jo dalis būtų sukūręs tiesiog per krosnį, krosnimi ar krosnyje, iškepęs kaip kokį duonos kepalą, išdegęs kaip molio puodynę ar nukalęs kaip kalvis žaizdre – nors tokie Demiurgo amatininko kosminės kūrybos motyvai lietuvių tradicijoje šiaip jau gerai žinomi (čia tepriminsime saulę nukalusį kalvį Teliavelį, krosnyje tarsi duonos kepalą iškeptą ar tarsi puodynę išdegtą žmogų ir pan.). Šiaip ar taip, Dievas pasaulį bei jo dalis *kūrė kūrendamas krosnį* (ar ugnį). Ir tai, turint omeny paties žodžio *kurti* dviprasmybę, verčia pastatyti ausį.

Juoba kad Dievas tebekūrena krosnį ir kai kuriose kitose, nebe etiologinėse, sakmėse bei pasakose. Štai tebeturi Dievas danguje krosnį (kurioje, beje, kepa duoną) pasakoje apie pupą, užaugusią ligi dangaus (ATU 804A, LPK 1416A). Pavyzdžiui, senelis ir senelė užlipo pupos stiebu ligi dangaus, o tenai *Dievas juos prijeme ir liepe gult un peči a u s* (BsLPI II, 253: Nr. 114; LFCh, 206: Nr. 432). Arba ten *Dievas juos vedžioja, rodo dangų. Atėjo vakaras. Boba sako: „Dieve, Dieve, kur mums gulti?“ Dievas sako: „Gulkit ant peči a u s, tik mano maišymo nevalgykit“* (Balys 1937, 192: Nr. 193). Dar keli būdingi pavyzdžiai: ...*Ir išlindo diedas net dangun, ir te nuvejo anys vaikščiot po dangų. O te stou pe č e l i s, Dievo sulipdytas...* (Dieveniškės 1968, 355: Nr. 25); ...*Ir kap lipc, tap lipc, ir inlipo dangun. Nu, Dzievas juos priėmė, pavaišino. Va tam ėsi ir vakaras, jieį prašo gulėc. „Gerai, – sako, – galit gulėc. Va, an pe č i o paklosiu ir gulėkit, bet tį mano*

duona užmaišyta...“; ...Jiem bevaikščiuojant puo dangų, ateja naktis. Tai jie naja pas Dievą ir praša, kad priimtų jus ant nakvynes. Dievs tare: „Aikit ant mana p e č i a u s i mieguokit, tik nekaštavuokit mana užraugta pyraga...“; ...Dabar senelis par žirniukų, bobutė per pupytį pradėjo lipti dangun. Ir tinai nulipį susitiko anys dangų šventą Petrą ir paprašė Dievo naktigultį. Dievas jiem davė naktigultį vietą ant p e č i a u s prie duonos tešlas...; ...Paskui anys vė prašasi par Dievą trečią naktį nakvot. Dievas pavelina, nuvede juos unt p e c i a u s gult. Ten Dieva buva pridėta dėžes kakias pyragų i ažmaišyta bliuoduos... (GdrNPD, 221, 222, 223, 226). Panašiai atitinkamoje rusų pasakoje: Дед полез на небо; лез лез – стоит хатка, стены из блинов, лавки из калачей, печка из творогу, вымазана маслом. Он принялся есть, наелся и лез на печку отдыхать „Senis ėmė lipti į dangų. Lipo lipo – stovi trobelė, sienos iš blynų, suolai iš raguolių, k r o s n i s iš varškės, sviestu ištepta. Jis ėmėsi valgyti, prisivalgė ir atsigulė ant k r o s n i e s pailsėti“ (АФНРС I, 32: Nr. 20). Gal Dievo danguje kūrenamą krosnį ir kepamą duoną galima suprasti kaip tebetrunkančios, nuolatinės Jo kūrybos įvaizdį? Gal tat Dievas danguje šitaip „raugia“ ir „kepa“ gyvus padarus, prieš paleisdamas juos gimti žemėje?

Kitoje pasakoje Dievas irgi būdingai kūrena: ...eina žmogus ir pamato senelį, k ū r e n a n t į u g n į. „Kur eini?“, – klausia jį senelis. „Einu pas Dievą, pasiklausti, kas man valgyti“, – atsakė žmogus. „Klausk mane, nes aš esu D i e v a s“ (MT I, 143: Nr. 10).

Pagaliau Dievą būdingai turint krosnį rodo frazeologizmai: kaip Dievo užpečkyje „labai gerai“; kaip pas Dievą už pečiaus (pvz.: Gyvena kaip pas Dievą už pečiaus); kaip pas Dievą užkrosnyje; kaip pas Dievą užpečkyje „gerai, be rūpesčių“; Ata ta ta šiulta kap an Dievo pečiaus (Gervėčiai) ir pan. (FŽ, 157–158; LKŽ IX, 733; LKŽ XVII, 644, 676–677; LTs V, 187: Nr. 1903; LKPŽ, 200).

„Dangaus krosnies“ įvaizdis išliko ir kai kuriuose tolimesniuose nuo mitologijos liaudies kūriniuose, kaip antai pempės pamėgdžiojime: Gyvis, gyvis berkulys, / Dangaus pečiaus nekūrys (Elisonas 1939, 288: Nr. 782) ir kt.

***

Antra vertus, šią dangišką Dievo krosnį verta palyginti su visą pasaulį savy talpinančios krosnies, arba „kosminės krosnies“, vaizdiniu, išskylančiu remiantis kai kuriais baltų ir slavų tradicijų duomenimis.

Pirmiausia atkreipsime dėmesį, jog lietuvių žodis *dangus* tiesiog turi reikšmę 'krosnies vidaus viršus, skliautas', pvz.: *Dangus pečiaus byra* (Kruonis, Kaišiadorių r.); *Inkūrenau pečių, net dangus raudonas* (Dūkštas, Ignalinos r.); *Nei padas, nei dangus neįkaito – neiškeps pyragas* (Girkalnis, Raseinių r.) (LKŽ II, 262). Pasak Ritos Balkutės pateikėjo iš Rumšiškių, kalbinto 2003 m., *Kap senovės pečiai buvo daryti, tai tas viršus skaitės dangus*; taigi krosnies viršus – *dangus, [o apačia] – padas* (Balkutė 2007, 197–198; čia pateikta ir pavaizdi krosnies „dangaus“ nuotrauka). Kadangi dangus tradiciniame pasaulėvaizdyje buvo suvokiamas kaip akmeninis skliautas, tai palyginimas su krosnies dangumi išties taiklus. Šia *dangaus* metafora būdingai remiasi mįslės. Lietuvių: *Laukas arklys d a n g ū lyžčioja*; *Žala karvė d a n g ū laižo*; *Žala žalaičiulė d a n g ū laižo* = ugnis k r o s n y j e (arba deganti krosnis) (LKŽ VII, 77, 178; LLM, 92: Nr. 614; LTs V, 466: Nr. 5535, 5536); visai tokia pat baltarusių mįslė: *Рыжая карова неба ліжа* „Žala karvė d a n g ū laižo“ = ugnis k r o s n y j e (Загадки 2004, 207: Nr. 2163); rusų: *Небо черно, бока камены* „D a n g ū s juodas, šonai akmeniniai“ = k r o s n i s (Загадки 1968, 104: Nr. 3330; Невская 1999, 103). Metafora suprantama, nes ir rusų *небо* 'dangus' turi perkeltinę reikšmę 'krosnies skliauto viršutinė dalis' (Даль II, 503)³.

O jeigu jau krosnis turi dangų, tai tame danguje ar, tiksliau, po tuo dangumi, suprantama, aušta aušra ir teka saulė. Plg. pagrečiui dvi lietuvių mįslės (iš kurių pirmoji ką tik minėta): *Žala karvė dangų laižo* = k r o s n i s ir *Balta karvė dangų laižo* = diena a u š t a (LKŽ VII, 77; LTs V, 452: Nr. 5381). Vadinasi, ugnis krosnyje, po krosnies dangumi, prilįgsta aušrai tikrajame danguje. Tačiau aušra – tai tik patekėsiančios saulės žara, todėl ugnis po krosnies dangumi savo ruožtu prilįgsta į dangų tekančiai saulei. Kaip kad štai lietuvių mįslėse: *Pykšt paukšt pilių kalnas, pilių kalne ožių ragas, ožių rage s a u l ė t e k a* arba *Pykšt pokšt pilies vartai, dun dun ožio ragas, tame rage s a u l ė t e k a* = kūrenama k r o s n i s (LTs V, 566, 576: Nr. 6565, 6677; LLM, 84: Nr. 548; Vyšniauskaitė 1999, 82, 95); *Trumpas drūtas avino ragas, tame rage s a u l ė t e k a* = k r o s n i s kūrenasi (LKŽ XV, 1108). Panašiai latgalių: *Ūzuls bambars, vysapleik saule tak* „Ažuolas baublys, aplink s a u l ė t e k a“ = puodas k r o s n y j e, aplink ugnis (AnLTM, 216: Nr. 2356).

Ir atvirksčiai – tikroji į dangų tekanti saulė prilįgsta ugniai krosnyje (ir tokiu atveju „kosminės krosnies“, kuriai čia prilyginamas visas pasaulis, dangus tiesiog sutampa su tikruoju dangumi): *Gale lau-*

ko pečiūs plyšta = saulē teka (LKŽ IX, 733)⁴; latgalių: *Krōsne sabērst, rūzes pazīd* „Krosnis sugriuvo, rožēs pražydo“ = saulē nusileido, žvaigždēs suspindo (AnLTM, 241: Nr. 2708); rusų: *Печь не топится, дрова не курятся, а тепло* „Krosnis nekūrenama, malkos nerūksta, o šilta“ = saulē (Загадки 1968, 22: Nr. 151). Tas pat tradiciniuose palyginimuose: *Per vidurdienį taip šutino saulē, kad kaip pečiūj* (Dusetos, Zarasų r.); *Saulē užlipa ant pat galvos, kaitra degina kaip pečiūje* (iš Jono Balvočiaus-Geručio raštų); *Dabar pats vidūdienio įkaitis, saulē kaitina kaip pečiūs* (Salantai, Kretingos r.) (LKPŽ, 200); baltarusių: *Сонейко някло, бы ў печы* „Saulē kepino kaip krosnyje“ (Сержпутоўскі 1998, 132: Nr. 1075); *Печэ, як у печы* „Kepina kaip krosnyje“; dar plg. toki štai išplėtotą įvaizdį: *Сонейко падзелосо ўгору да так прыгрэло, што з землі аж пара клубам паішла, наваліла, бы з гаршка. А сонейко ўсе грэе, усе печэ. Куды ні глянь – усе блішчыць, палыскуецца да так і трасецца, бы гаршок у печы, як у ём кнініць вада* „Saulėlė pakilo aukštyn ir taip užkaitino, kad iš žemės net garas kamuoliais eina, verčiasi, tarsi iš puodo. O saulelė vis kaitina, vis kepina. Kur pažvelgsi, viskas tvaska, žioruoja ir net tirta tarsi puodas krosnyje, kai jame verda vanduo“ (Сержпутоўскі 1999, 90: Nr. Nr. 41; 125: Nr. 58). Atitinkamai saulė atstoja krosnį rusų pasakoje: *баба... сделала пирожок с третьим маком и, за неимением, по бедности, печки и огня, положила тот пирожок на окне своей избышки, чтобы на солнышке испекся* „senelė... padarė bandelę su trintomis aguonomis ir, neturėdama iš skurdo krosnies, padėjo tą bandelę ant savo trobelės lango, kad saulėje iškeptų“ (АфНРС I, 7: Nr. 4).

O jeigu jau krosnies vidinė ertmė – tai visas pasaulis, kuriame teka ir leidžiasi saulė, tai nenuostabu, kad randa sau vietas čia ir kiti dangaus kūnai – mėnulis, žvaigždės. Kaip kad ukrainiečių mįslėje: *Повна ніч паляниця, а посередині киши* „Pilna krosnis bandelių, o vidury duonos kepalas“ = dangus, žvaigždės, mėnulis (ЗУЕ, 254, 457); rusų: *Полна печка пирожков, по середине мягонькой* „Pilna krosnis pyragaičių, vidury minkščiausiasis“; *Печь-перепечь, полная печь пирогов, промежу пирогов большой каравай* „Krosnis krosnis, pilna krosnis pyragų, tarp pyragų didis karvojus“ (Невская 1999, 103; žr. Даль III, 108; Байбурин 2005, 194); *Полна печь перепечей, среди печи – каравай* „Pilna krosnis kepinų, vidur krosnies – karvojus“; *Полна печь пирогов, посреди – каравай*

„Pilna krosnis pyragu, vidury – karvojus“; *Печь, перепечь, полна печь пирогов, между пирогами карaban* „Krosnis krosnis, pilna krosnis pyragu, tarp pyragu karabanas [karvojus]“ = dangus, žvaigždės, mėnulis (ЗРН, 233: Nr. 1864–6). Ir tikrai: kaip kad danguje saulė apšviečia ir įkaitina, „kepina“ mėnuli, savaime šalta, taip ugnis krosnyje kepa duoną⁵.

Krosnies ryšį su saule danguje mena ir kai kurie papročiai bei prietarai. Antai Polesės baltarusiai tikėjo, kad *Калі дровы ў печы цьмяно гараць, та будзе вялікая негаць* „Jeigu malkos krosnyje tamsiai dega, tai bus didelė dargana“ (Сержпутоўскі 1998, 160: Nr. 1388). Taip pat Polesėje krosnyje nieko negalima kepti Marijos apreiškimo dieną (kovo 25), nes tuomet esą visą vasarą „kepins“ saulė ir bus sausra: *Казали да і ніхто на Благовіцнення хліба не пеклі щоб ішов доц, а якіцо пекті хліб, то буде пекті и жара* „Sakydavo, jog niekas per Marijos apreiškimą duonos nekepa, kad lietaus būtų, nes jei kepsi duoną, tai ir kaitra kepins“; *На Благовіцнення нічого не можна пикти, бо буде засух і спека* „Per Marijos apreiškimą nieko negalima kepti, nes bus sausra ir kepins“; *Будет так пекти, как печется на сковороде* „Taip kepins, kaip keptuvėje“; *Благовецение – постный день, поэтому нельзя печь, так как будет так жарить солнце* „Marijos apreiškimas – pasninko diena, todėl negalima kepti, nes taip tuomet saulė kepins“ ir pan.; Nikitos Tolstojaus apibendrinimu, „minėtuose pavyzdžiuose akivaizdžiai matyti maginis ryšys: kepti (k r o s n y j e) → kepti, kepinti (apie s a u l ę), iš kurio ilgainiui išsirutulioja požiūris į krosnį bei krosnies rykus kaip simbolinius saulės, kaitros bei sausros atstovus. Tai įtikinamai liudija ližės, žarsteklio, duonkubilio ir pan. panaudojimas lietaus sustabdymo ritualuose“; pavyzdžiui: *Під час великого дощу викидають під хату хлібну лопату* „Didelės liūtys metu išmeta prie trobos ližę“; *Кудали на крышу хлебную лопату и крышку с хлебной квашни* „Ližę ir duonkubilio dangtį mesdavo ant stogo“ bei pan. (Толстой 2003, 109). Panašių papročių būta ir Lietuvoje. Jono Balio žodžiais, „kai lietaus yra per daug, tada svarbu mokėti jį sustabdyti arba nukreipti kitur, – ir tam reikalui yra priemonių. Reikia išmesti ant kiemo šluotą (skujinę) arba kačergą, jas sukryžiuoti, tai persiskirs debesys. Jei užėjus didelei audrai ilgai neišsiskirsto debesys, reikia išnešti laukan ližę, išmesti ją ant kiemo, mojuoti ją prieš debesį, tai jie išsiskirstys“ (Balys 1948 II, 41). Pavyzdžiui: *Laike audros reikia išnešti ližę ir išmesti lauk, kad audra javų neišmuštų* (Kruonis) (Balys 1986,

141: Nr. 2253). Vienas pirmųjų į tai 1871 m. atkreipė Andrius Botyrius, tik dar nesuprato simbolinės tokio elgesio prasmės: „Norėdami, kad liautųsi kruša arba liūtis, kai kas išmeta pro duris ližę, žarsteklį ir krosnies šluotą, bet dėl ko taip daroma – nežinau“ (Botyrius 1995, 263). Su šiais papročiais tiesiogiai siejasi ir tradiciniai lietuvių sapnų aiškinimai, pavyzdžiui: *Kad sapnuoji pečių kūrenantis – bus pagada* (Višinskaitė 2007, 155), taigi danguje švies saulė.

Beje, ryto bei vakaro žaras danguje išties primena krosnyje žioruojančios žarijos – taip, kad net lietuvių žodis *žara* savaime reiškia ir ‘pangęš švytėjimas rytą ar vakare’, ir ‘žarija’, pvz.: *Daug žarų pečiuje* (Antano Juškos žodynas) (LKŽ XX, 162); dar plg. mišle: *Ant pазаро [пазаро] мешка каро* = puodas ant ugnies (LTs V, 591: Nr. 6848)⁶; tos pat šaknies žodis ir *žarija*, o pirminė, pamatinė pačios šių žodžių šaknies reikšmė yra ‘žerejimas, spindėjimas, švytėjimas’⁷, bendras žarijoms po krosnies dangumi ir žaroms dangaus pakrašty. Antai, sulig žymios tautosakos pateikėjos Anelės Čepukienės palyginimu: *Rytą labai gražu aukštai, kai dangus raudonas, lyg žarijų pripiltas* (ČПОТК, 159). Dar plg. tokią baltarusių mišlę: *Коццлицы коточки по ливымыму мосточку, як увидили зору – шмыгць [y] воды* „Ritosi ritualiai liepiniu tiltu, pamatė žarą – šust į vandenį“ = kukulius suverčia iš rėčio į puodą (ПЗ, 11: Nr. 86), prieš kišdami krosnin.

Todėl neturėtų labai stebinti ir tai, kad židinio pavadinimai kai kuriose kalbose gali būti tiesiog bendrašakniai su žodžiais, kitose kalbose žyminčiais aušrą. Antai graikų *ἔστια* ‘židinys, namų aukuras’, lotynų *vesta* ‘židinys, židinio ugnis’ (bei namų židinio deivė *Vesta*), kai kurių kalbininkų nuomone, remiasi indoeuropiečių prokalbės šaknimi **Ūes-* ‘švisti, šviesti, švytėti’ ir kilme yra susiję su graikų *ἔως*, lotynų *aurōra*, sanskrito *uṃōs-* ‘aušra’, lietuvių *aušrā* ir kt. (Buck 1949, 474: Nr. 7.31.1; žr. Walde, Hofmann II, 772–773). Židinio liepsną saulei – vadinasi, patį židinį – pasauliui taip pat simboliškai prilygina Amazonės džiunglių indėnai (Reichel-Dolmatoff 1971, 108). Pagaliau saulė su krosnimi palyginama net Biblijoje (Sir 43.2–4): „S a u l ē pasirodo ir tekėdama skelbia, koks ji nuostabus spinduolis – Aukščiausiojo kūrinys. Vidudienį ji išdegina žemę, ir kas gali pakelti jos ugningą kaitrumą? Tartum liepsnojanti kieto metalo k r o s n i s, ji savo spinduliais padega kalnus“. Visa tai rodo, jog ši mitinė tapatybė baltų ir slavų tradicijose nėra koks atsitiktinumai, bet yra visuotinė, archetipinė.

Kadangi mitopoetiniam pasaulėvaizdžiui taikyti kategoriškus, gelžbetoninius „mokslo“ nuosprendžius apskritai nekorektiška (kaip kad plaštakę gaudyti su plaktuku, pasak vieno kino), išvadą ištarsime retoriniu klausimu.

Ar tik ne šitą „Pasaulio krosnį“ Dievas įkūrė, kurdamas pasaulį, ir kūreno, toliau kurdamas jo atskiras dalis, o gal tebekūrena ligi šiol?

Literatūra ir šaltiniai

- AnLTM = *Latviešu tautas mīklas. Izlase*. Sastādījis A. Ancelane. Rīgā, 1954.
- Aufrecht I = Th. Aufrecht. *Die Hymen des Rigveda*, I. Berlin: Akademie Verlag, 1955.
- Balys 1937 = *Lietuvių sąmojus: Liaudies anekdotai*. Spaudai paruošė J. Balys. Kaunas: Sakalas, 1937.
- Balys 1948 = J. Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II. Tübingen: Patria, 1948.
- Balys 1986 = J. Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Silver Spring: lietuvių tautosakos leidykla, 1986.
- Balys III = J. Balys. *Raštai*, III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Balkevičius, Kabelka 1977 = J. Balkevičius, J. Kabelka. *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1977.
- Balkutė 2007 = R. Balkutė. *Namų daiktai ir aplinka gydomojoje praktikoje. Žmogus ir jo gyvenamoji aplinka: Konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2007.
- Botyrius 1995 = A. Botyrius. *Pasakojimas apie lietuvių griaustinį perkūną (1871). Lietuvių mitologija*. Parengė Norbertas Vėlius, I. Vilnius: Mintis, 1995.
- BsLPI II = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius, 1995.
- Buck 1949 = C. D. Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. The University of Chicago Press, 1949.
- Būga II = K. Būga. *Rinkiniai raštai*, II. Vilnius, 1959.
- ČPOTK = *Oi tu kregždėle: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1973.
- Dieveniškės 1968 = *Dieveniškės*. Redakcinės komisijos pirmininkas Vacys Milius. Vilnius, 1968.
- Donelaitis 1994 = K. Donelaitis. *Metai ir pasakėčios*. Vilnius: Baltos lankos, 1994.
- Dundulienė 1996 = P. Dundulienė. *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Elisonas 1935 = J. Elisonas. *Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė. Mūsų tautosaka*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, IX. Kaunas, 1935.
- Elisonas 1939 = J. Elisonas. *Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje. Tautosakos darbai*, VI. Kaunas, 1939.
- Fraenkel = E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I-II. Heidelberg-Göttingen, 1962-1965 (puslapių numeracija per abu tomus ištiesinė).
- FŽ = *Frazecologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius, 2001.
- GdrNPĐ = „Ir nauugo pupa dangun...“ / Parengė Dangirutė Giedraitytė. *Tautosakos darbai*, XXXI. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

- Jucevičius 1959 = L. A. Jucevičius. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Karulis I = K. Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga, 1992.
- KkLSP = *Latviešu sakāmavārdi un parunas*: Izlase. Sastādījis E. Kokare. Rīga, 1957.
- LFCh = *Lietuvių folkloro chrestomatija*. Parengė Bronislava Kerbelytė, Bronė Stundžienė. Vilnius, 1996.
- LKPŽ = *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Sudarė K. B. Vosylytė. Vilnius: Mokslas, 1985.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas, I–XX*. Vilnius, 1956–2002.
- LLM = *Menu mįslę keturgyslė: Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
- LTs IV = *Lietuvių tautosaka, IV: Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius, 1967.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius, 1968.
- Mayrhofer I = M. Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I. Heidelberg, 1956.
- Mažiulis I–IV = V. Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas, I–IV*. Vilnius, 1988–1997.
- MT I = *Mūsų tautosaka*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, I. Kaunas, 1930.
- Pokorny = J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern-München, 1959.
- Razauskas 2011 = D. Razauskas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.
- Reichel-Dolmatoff 1971 = G. Reichel-Dolmatoff. *Amazonian Cosmos: The Sexual and Religious symbolism of the Tukano Indians*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1971.
- Sabaliauskas 1990 = A. Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius, 1990.
- Smoczyński 2007 = W. Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Uniwersytet Wileński, 2007.
- Stundžienė 2007 = B. Stundžienė. Aukštaitės folkloristės akistata su žemaičiais. *Tautosakos darbai*, XXXIV. Vilnius, 2007.
- Urbutis 1981 = V. Urbutis. *Baltų etimologijos etiudai*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- Višinskaitė 2007 = A. Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: Sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.
- Vyšniauskaitė 1999 = A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. Vilnius, 1999.
- VIKAŽ = *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Walde, Hofmann II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, II. Heidelberg, 1954.
- АФНРС I–III = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа. Москва, 1958 (pasakų numeracija ištisinė).
- Гамкрелидзе, Иванов 1984 = Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-мифологический анализ праязыка и протокультуры*. Издательство Тбилисского университета, 1984.
- Даль I–IV = В. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка, I–IV*. Москва, 1981–1982.
- Журавлев 2005 = А. Ф. Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.

Загадки 2004 = *Загадки*. 2-е видання, випраўленае і дапрацаванае; складнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. Мінск: Беларуская навука, 2004.

Загадки 1968 = *Загадки*. Издание подготовила В. В. Митрофанова. Ленинград, 1968.

ЗУЕ = В. Жайворонок. *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ, 2006.

Каралюнас 1997 = С. Каралюнас. *Заметки по литовскому языку. Балто-славянские исследования 1987*. Москва: Наука, 1989.

Невская 1999 = Л. Г. Невская. *Печь в фольклорной модели мира. Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Загадка как текст 2*. Москва, 1999.

ПЗ = *Простонароднія загадки*. Собралъ въ Витебской губерніи Н. Я. Никифоровскій. Витебсь, 1898.

Ригведа I–IV = *Ригведа*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, Мандалы I–IV. Москва: Наука, 1989.

Сержпутоўскі 1998 = А. К. Сержпутоўскі. *Прычмі і забавны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 (pirmais leidimas 1930).

Сержпутоўскі 1999 = А. К. Сержпутоўскі. *Казкі і аднавяданні беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1999 (pirmais leidimas 1911).

Толстой 2003 = Н. И. Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва, 2003.

Топоров 1984 = В. Н. Топоров. *Прусский язык: Словарь*, К–Л. Москва: Наука, 1984.

Топоров 1989 = В. Н. Топоров. *Из славянской языческой терминологии: индоевропейские истоки и тенденции развития. Этимология 1986–1987*. Москва: Наука, 1989.

Фасмер II = М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, II. Санкт-Петербург, 1996.

Черных I = П. Я. Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I. Москва, 1999.

ЭССЯ XIII = *Этимологический словарь славянских языков*. Под редакцией О. Н. Трубачева, XIII. Москва: Наука, 1987.

Išnašos

¹ Būga II, 128; Fraenkel, 319; Топоров 1989, 41; Каралюнас 1997, 265–266; dar žr.: Pokorny, 641–642 (nors kitaip 572); ЭССЯ XIII, 125; Журавлев 2005, 74, 157, 269–270, 759–760 (čia tokį aiškinimą patvirtinantys slavų duomenys); plg. Гамкрелдзе, Иванов 1984, 706; Mayrhofer I, 258. Įvairius, nevienodus kitokius aiškinimus žr.: Karulis I, 448; Mažiulis II, 306–307; Фасмер II, 425–426; Черных I, 456. Visapusiai klausimas išnagrინėtas: Топоров 1984, 300–307.

² Dar šios saktmės pavyzdžių žr.: Jucevičius 1959, 114–115; Elisonas 1935, 32–33; MT I, 49–50, 51 (V. Krėvės-Mickevičiaus pateikimu) ir kt.

³ Beje, veiksmo apibūdinimas „laižo“ primena, jog ir lietuvių *daugus*, ir rusų *цедо*, *нѣбо* dar reiškia burnos gomurį, taigi į krosnies ir pasaulio mitinę tapatybę įtraukia ir žmogų.

⁴ Kad jau pati krosnies ugnis yra saulė, tai suprantama, kad papildomai, sulig priešrodžiu, *Saulė pečiaus nešildo* (PPr, 229; LKŽ XII, 193); nors buitinis šio priešrodžio pamatas, žinoma, yra tas, kad krosnis trobeje yra toliausiai nuo lango. Plg. latvių priešrodį: *Kas aizkrāsnē grib sēdēt, tas sauli neredzēs* „Kas užkrosnėje nori sėdėti, tas saulės neregės“ (KkLSP, 63: Nr. 75).

⁵ Ar tik ne tuo tad remiasi mėnulio prilyginimas duonos gaminiams ir kitokio pūdžio mįslėse, kuriose krosnis nė neminima? Kaip antai: *Ant stogo paplotis; Gale gryčios raguolis kabo; Prieš mūsų klėtėlę kabo duonos kampelis* = mėnulis (LTs V, 454: Nr. 5408–5410) ir pan.

⁶ *Pazaras, pažaras* = 'ryto, vakaro žaros' (žr. LKŽ IX, 704, 708).

⁷ Fraenkel, 1290, plg. 1292, 1302; Pokorny, 441–112; Urbutis 1981, 60–61; Sabaliauskas 1990, 125; Mažiulis IV, 63; Smoczyński 2007, 779–780.

DAINIUS RAZAUSKAS

The Stove of God: An Instance of the Mythological Outlook

Summary

The article is concerned with the traditional mythological outlook, or worldview, and was aimed at showing one of its instances. It consists of two sections. In the first section, some Lithuanian ethyological (cosmogonical) legends are presented in which the God while creating the world and its parts was heating a stove. In the second section, some Lithuanian, Lettish and Eastern Slavic folklore texts (mainly riddles) are presented which equate the stove with the whole world and, vice versa, the whole world with the stove (the vault being the sky, the fire - the Sun, the live coals - the Dawn or Sunset, the baked bread - the Moon, etc.). Consequently, the question arises, was not the stove heated by the God at the world creation the very "world stove" He was, perhaps, continually creating? This instance also shows that the traditional mythological worldview is not something fixed as though a definite dogma, but rather consists of a set of flickering instances, flowing and changing constantly at every shift of outlook and thus generating a possibility for every secular object to be involved in the overall sacred context.